

व्यवसायिक तरकारी खेतीले पारिवारिक तहमा पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव
(जलजला गाउँपालिका वडा नं ८ नाङ्लिवाङ फोर्से पर्वतमा गरिएको सामाजिक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको
आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
पार्वती सापकोटा
रोल नं: ७८६/०६५
सिम्बोल नं : २८०५८०
त्रि.वि दर्ता नं ६-१-५३-२१७-२००१

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
किर्तिपुर, २०७६

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिकशास्त्र संकाय अर्न्तगत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तीका लागि आशिक आवश्यकता पुरा गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत “व्यवसायिक तरकारी खेतीले पारिवारिक तहमा पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव एक अध्ययन” विषयको शोधपत्र पार्वती सापकोटाले मेरो निर्देशन, सुझाव तथा सुपरिवेक्षणमा रही तयार पार्नु भएको हो । म यस शोधपत्र लेखन प्रति पूर्ण सन्तुष्ट भएकोले अन्तिम मुल्याङ्कनक समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....

(विष्णु प्रसाद वसेल)

समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कितिपुर, काठमाडौं

मिति :- २०७६।४।२७

Date:- 12th August, 2019

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागकिर्तिपुर काठमाडौं।

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर उपाधिको आशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागको छात्रा पार्वती सापकोटाद्वारा प्रस्तुत गरिएको “व्यवसायिक तरकारी खेतीले पारिवारिक तहमा पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव एक अध्ययन” विषयको शोधपत्र उपाधि प्राप्तीका लागि उपयुक्त भएकोले मुल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मुल्याङ्कन समिति :

शोध निर्देशक

विष्णु प्रसाद बसेल

.....

विभागीय प्रमुख

स. प्रा.डा. टिकाराम गौतम

.....

बाह्य निरिक्षक

टेकनाथ सुवेदी

मिति : २०७६/४/२७

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत “व्यवसायिक तरकारी खेतीले पारिवारिक तहमा पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव एक अध्ययन” विषयको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिकशास्त्र संकाय अर्न्तगत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तीका लागी आशिक आवश्यकता पुरा गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएको छ। सर्वप्रथम यस शोधपत्र तयारीका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय, सल्लाह, सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने श्रेष्ठ गुरु तथा शोधनिर्देशन श्री विष्णु प्रसाद बसेलज्यु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

आफ्नो अत्यन्त व्यस्त समयको बावजुद पनि आवश्यक मार्गनिर्देशन, सुझाव, सल्लाह सहित शोधपत्र तयारीका क्रममा स्वीकृत प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनुहुने विभागीय प्रमुख स.प्रा.डा. टिकाराम गौतमज्यु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

प्रस्तुत शोधकार्य लेखनका क्रममा सहयोग पुर्याउनुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागका आदरणीय गुरुहरु साथै आवश्यक पुस्तक सामग्री उपलब्ध गराइदिने धवलागिरी बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवारप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग गर्नुहुने जलजला गाउँपालिका वडा नं ८का सचिवज्यु, वडा कार्यालयका अन्य कर्मचारीहरु, तथ्याङ्क कार्यालय बागलुङ, पर्वत तथा विभिन्न संघ संस्थाहरु, अध्ययन क्षेत्रमा रहनुहुने र संलग्न व्यक्तित्वहरु धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ।

जीवनका हरेक पाइलामा अगाडि बढ्न मार्ग प्रशस्त गरी उच्च शिक्षा हासिल गर्न उचित शैक्षिक जग राखिदिनुहुने मेरा आदरणीय माता प्रति सदा कृतज्ञ रहनेछु। अध्ययनलाई अगाडि बढाउन उत्प्रेरित गर्ने जीवनसाथीलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै र सम्पूर्ण शुभचिन्तक परिवार र साथीहरुलाई हृदयदेखि नै हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

अन्तमा, यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई नजिकबाट सल्लाह सुझावका साथै मार्गनिर्देशन सहित भावानात्मक रुपमा सहयोग गर्नुहुने धवलागिरी बहुमुखी क्याम्पस बागलुङका आदरणीय गुरुहरुप्रति हार्दिक आभार कृतज्ञता प्रकट गर्दछु साथै कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने धर्म कम्प्युटर सर्भिस बागलुङका प्रोपाइटर धर्मराज आचार्यप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र केन्द्रिय विभागका समक्ष पेश गर्दछु

मिति:- २०७६।४।२७

शोधार्थी
पार्वती सापकोटा
रोल नं: ७८६/०६५
केन्द्रिय क्याम्पस
किर्तिपुर, काठमाडौं

विषय सूची

सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
कृतज्ञता ज्ञापन
विषय सूची
तालिका सूची
चित्र सूची

पृष्ठ संख्या

अध्याय-एक

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको पहिचान	३
१.२.१	व्यवसायिक तरकारी खेती सम्बन्धि समस्याहरु	५
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४	अध्ययनको महत्व	६
१.५	अध्ययनको संगठनात्मक ढाँचा	७

अध्याय-दुई

२.१	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	८
२.१.१	तरकारीखेती सम्बन्धी इतिहास	

अध्याय-तिन

३.१	अनुसन्धान पद्धति	१७
३.२	अध्ययन क्षेत्रको छनौटको औचित्य	१७
३.३	अनुसन्धानको ढाँचा	१७
३.४	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	१८
१	प्रकृतिको आधारमा तथ्याङ्क २ प्रकारका हुन्छन् ।	
	क) प्राथमिक स्रोत	१८
	ख) द्वितीय स्रोत	१८
३.५	नमूना छनौट	१८
३.६	तथ्याङ्क संकलन विधि	१८
३.६.१	प्रश्नावली	१८
३.६.२	अवलोकन	१९
३.६.३	मुख्य उत्तरदाताको अन्तर्वार्ता	१९
३.६.४	घटनाको अध्ययन	१९
३.६.५	तथ्याङ्क बर्गिकरण र सम्पादन	२०
३.६.६	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२०
३.६.७	अध्ययनको सिमाहरु	२०

अध्याय-चार
अध्ययन क्षेत्रको परिचय

४.१	पर्वत जिल्लाको संक्षिप्त चिनारी	२१
४.२	पर्वत जलजला गाउँपालिका-८ को भौगोलिक अवस्था	२३
४.२.१	जलजलाको जनसंख्या सम्बन्धि विवरण	२५
४.३	क्षेत्रफल तथा भू-उपयोगी	२७
४.४	हावापानी	२७
४.५	प्राकृतिक स्रोत वन (जङ्गल)	२८
४.६	जमिन	२८
४.७	पानीको स्रोत	२८
४.८	अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक अवस्था	२८
४.८.१	भौतिक पूर्वाधार	२८
४.८.२	घरको बनावट	२८
४.८.३	विद्यालय	२९
४.८.४	कृषि	२९
४.८.५	पशुपालन	२९
४.८.६	जातीय स्थिति	२९

अध्याय-पाँच
तथ्याङ्क संकलन तथा प्रस्तुतीकरण

५.१	परिवारको प्रकार	३०
५.२	उत्तरदाताको उमेर र लिङ्ग सम्बन्धी विवरण	३०
५.३	उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति	३२
५.४	परिवारको जातजातिको आधारमा शैक्षिक स्थिति	३३
५.५	तरकारी खेतीमा संलग्न घरपरिवारको आर्थिक क्रियाकलाप	३४
५.५.१	भू-स्वामित्वको स्थिति	३४
५.५.२	तरकारी खेती गरिएको क्षेत्रफल	३५
५.५.३	तरकारी उत्पादनमा विविधिकरण	३६
५.५.४	तरकारी उत्पादन लागत	३७
५.५.५	तरकारी उत्पादन परिमाण	३९
५.५.६	तरकारीको मूल्य	४१
५.५.७	तरकारी खेतीबाट आम्दानी	४२
५.५.८	तरकारी बजारको अवस्था	४३
५.५.९	तरकारी खेती सम्बन्धी तालिमको उपलब्धता	४४
५.६	छनौट घर परिवारको आम्दानीको स्रोतहरु	४४
५.६.१	अन्नवालीबाट आम्दानी	४५
५.६.२	वार्षिक आम्दानी	४६
	क) अन्य क्षेत्रमा हुने खर्च	४८
५.६.३	वार्षिक बचत	

५.६.४	खाद्यान्नताको पर्याप्तता	४९
५.७	व्यवसायिक तरकारी खेतीका मुख्य प्रभावहरु	५१
५.७.१	आर्थिक क्षेत्रमा पारेका प्रभावहरु	५१
५.७.१.१	शैक्षिक क्षेत्रमा पारेका प्रभावहरु	५२
५.७.१.२	स्वास्थ्य क्षेत्रमा पारेको प्रभाव	५३
५.७.१.३	शौचालयको सुविधा	५४
५.७.१.४	उपचार पद्धति	५४
५.७.२	सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव	५७
५.७.५	महिला पुरुषको सहभागीताको स्थितीमा भूमिका	५७
५.७.२.२	निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका	५७
५.७.२.३	घरायसी कार्यमा लैङ्गिक सहभागिता	५८
५.७.२.४	सामाजिक मुल्यमान्यतामा प्रभाव	६०
५.७.२.५	स्थानीय वीउ-विजन एवं घरेलु उपचार पद्धतिमा पारेको प्रभाव	६१
५.८	वैयक्तिक अध्ययन	६२

अध्याय-छ

सारांश र निष्कर्ष

६.१	सारांश	६५
६.२	निष्कर्ष	६८

सङ्क्षेपीकृत रूप

कि.मी.-किलो मिटर

के.जी.- किलो ग्राम

मे.टन- मेट्रिकटन

आ.व.- आर्थिक वर्ष

जि.कृ.वि.का. जिल्ला कृषि विकास कार्यालय

ने.रा.प्र.प. नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

ने.वै.रो.वि. नेपाल वैदेशिक रोजगार विभाग

रा.श्र.प्र. राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान

VDD- Vegetable Development Division

NRAC- Nepal Agriculture Research Council

IDE- Integrated Development Environment

तालिका/चित्र सूची

तालिका नं	विवरण	पेज नं.
तालिका नं १	छनौट गरिएका घरपरिवारको लिङ्ग र उमेरको आधारमा जनसंख्या	२५
तालिका नं. २	जातजातिको आधारमा छनौट घरपरिवारको जनसंख्या	२६
तालिका नं. ३	परिवारको प्रकार	३०
तालिका नं. ४	उत्तरदाताहरुको उमेर र लिङ्ग सम्बन्धि विवरण-	३१
तालिका नं. ५	छनौट भएका घरपरिवारको शैक्षिक अवस्था	३१
तालिका नं. ६	उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति विवरण	३३
तालिका नं. ७	परिवारको जात, जातिको आधारमा शैक्षिक अवस्था	३४
तालिका नं. ८	घरपरिवारको भू-स्वामित्व	३५
तालिका नं. ९	तरकारी खेती गरिएको क्षेत्रफल	३६
तालिका नं. १०	बेमौसमी काउली उत्पादन लागत (प्रति रोपनी)	३७
तालिका नं. ११	मौसमी गाजर उत्पादन लागत (प्रति १ रोपनी क्षेत्रफलमा)	३८
तालिका नं. १२	बेमौसमी काउली उत्पादन (प्रति १ रोपनी क्षेत्रफलमा)	४०
तालिका नं. १३	मौसमी गाजर उत्पादन परिमाण (प्रति १ रोपनी क्षेत्रफलमा)	४१
तालिका नं. १४	तरकारीको औसत मूल्य विवरण	४२
तालिका नं. १५	छनौट गरिएका घर परिवारको तरकारीबाट वार्षिक आम्दानी	४३
तालिका नं. १६	अन्नबालीबाट हुने वार्षिक आम्दानी	४५
तालिका नं. १७	वार्षिक कूल आम्दानी	४६
तालिका नं. १८	परिवारको वार्षिक बचत	४८
तालिका नं. १९	वार्षिक अन्न उत्पादन विवरण	४९
तालिका नं. २०	अन्नबालीले खानपुग्ने समयवधि	५०
तालिका नं. २१	शैक्षिक क्षेत्रमा वार्षिक आम्दानीको खर्च प्रतिशत	५३
तालिका नं. २२	शौचालय सुविधाको उपलब्धता	५४
तालिका नं. २३	उपचार पद्धतिको प्राथमिकताको आधारमा छनौट परिवारको	५५
तालिका नं. २४	स्वास्थ्यक्षेत्रमा वार्षिक आम्दानीबाट भएको खर्च विवरण	५६
तालिका नं. २५	घरपरिवारमा निर्णय प्रक्रियामा लैङ्गिक विवरण	५८
तालिका नं. २६	घरायसी कार्यमा लैङ्गिक सहभागिताको विवरण	५९

चित्र सूची

चित्र नं १	अध्ययन क्षेत्रमा लगाइएको तरकारी खेती	७५
चित्र नं. २	साग ,धनिया लगाएतका तरकारी	७५
चित्र नं. ३,४	तरकारी खेतीको बारेमा छलफल गदै कृषकहरु संग	७६
चित्र नं ५,६	तरकारी त्यसमा प्रयोग गर्ने विषादीको बारेमा छलफल गदै कृषकहरु संग	७७
चित्र नं ७,८	तरकारी खेतीको लागी पानीको व्यवस्थापन र तरकारी खेती	७८
चित्र नं. ९	जलजला गाउँपालिकाको भौगोलिक नक्शा	७९
चित्र नं.१०	पर्वत जिल्लाको भौगोलिक नक्शा	८०
चित्र नं. ११	नेपालको नक्शा	८१